

TANULMÁNY

A szerződés érvénytelenségének szabályozása az új Polgári Törvénykönyvben*

✍ Wellmann György kollégiumvezető, Kúria Polgári Kollégium (Budapest)

Az új Polgári Törvénykönyv a régi Ptk.-tól eltérő dogmatikai szemlélettel szabályozza az érvénytelenség jogintézményét, visszatérítve azt a jogalap nélküli gazdagodás elvéhez. Az új kódexben jelentősen korszerűsödtek, kibővültek a semmisség jogi jellegére vonatkozó szabályok, összhangban a bírói gyakorlatban már eddig is érvényesült elvekkel. Megváltoztak a megtámadási jog gyakorlására, a megtámadási határidő számítására vonatkozó szabályok. Több lényeges változást tartalmaz az új kódex az érvénytelenségi okokkal kapcsolatban is. A leglényegesebb változást azonban az érvénytelenségi jogkövetkezmények új rendszere jelenti. Az új kódex tételes szabályban rögzíti az érvénytelenség általános joghatását. A további – csak a fél kérelme alapján alkalmazható – jogkövetkezmények: a szerződés bíróság általi érvényessé nyilvánítása, illetve a felek akaratából történő érvényessé válása, valamint az eredeti állapot természetben történő helyreállítása. Ha ezek az elsődleges jogkövetkezmények nem alkalmazhatóak, akkor kerülhet sor az alaptalan gazdagodás pénzbeli megtérítésére. Nem vette át az új kódex a határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítás és az állam javára marasztalás régi Ptk.-beli jogintézményeit.

I. Bevezetés

Az új Ptk. kodifikációjának – végül meglehetősen hosszúra nyúlt – folyamatában az már tíz évvel ezelőtt világossá vált, hogy az új kódex a régi Ptk.-tól eltérő dogmatikai szemlélettel fogja szabályozni a szerződés érvénytelenségének a jogintézményét és azon belül különösen az érvénytelenség jogkövetkezményeinek rendszerét. Erre lehetett ugyanis következtetni a kodifikációt vezető dr. Vékás Lajos „Érvénytelen szerződés és jogalap nélküli gazdagodás” című tanulmányából,¹ majd pedig az új Ptk. Kormány által elfogadott Konceptiójából, amely leszögezte, hogy az új kódex részben új alapokra kívánja helyezni az érvénytelenség szabályait.²

A régi (hatályos) Ptk. érvénytelenségi szabályaihoz képest az új kódexben valóban markánsak a változások mind a semmisség és a megtámadás érvényesíthe-

tőségét, mind az érvénytelenségi okokat, legfőképpen pedig az érvénytelenségi jogkövetkezményeket illetően. Az egyes fontosabb változásokról – amennyire ezt a jelen tanulmány igen szűkös terjedelme lehetővé teszi – igyekszem majd említést tenni. A bevezetőben most csak azt a leglényegesebb szemléletbeli (dogmatikai) változást emelem ki, hogy az új Ptk. visszatéríti az érvénytelenség jogintézményét a *jogalap nélküli gazdagodás elvéhez*, hiszen érvényes szerződéses jogcím hiányában a jogalap nélküli gazdagodás az a kötelmi jogi jogcím, amely alapján az érvénytelenség jogkövetkezményei rendezhetők mindazokban az esetekben, ahol dologi jogi rendezésre, „restitúcióra” nincs lehetőség.

Ugyanakkor a hatályos Ptk. alapján az érvénytelenségi perekben az utóbbi években kialakult bírói gyakorlat és az új Ptk. között már nem olyan éles a különbség, mint a két kódex szövege között. Az elmúlt években ugyanis a Legfelsőbb Bíróság (Kúria) Polgári Kollégiuma az iránymutatásai során már azt a kon-

* Az új Polgári Törvénykönyvről szóló tanulmány-sorozat kilencedik tanulmánya (Szerk.)

1 A tanulmány először a Liber Amicorum, Studia E. Weiss Dedicata című kötetben jelent meg (ELTE ÁJK Polgári Jogi Tanszék Bp. 2002. 289–318.), majd annak átdolgozott változata a Magyar Jog 2003. évi 7. számában is publikálásra került.

2 Az új Polgári Törvénykönyv Konceptióját a Kormány az 1003/2003.(I. 25.) Korm. határozattal fogadta el, és az az ún. szabályozási Tematikával együtt közzétételre került a Magyar Közlöny különszámában.

cepciót követte, hogy a hatályos Ptk. gyakorlatára vonatkozó iránymutatásaiban is olyan értelmezéseket igyekezett megfogalmazni – természetesen csak annyiban, amennyiben ezt a tételes szabályok megengedték – amelyek már összhangban voltak az új kódex ismertté vált elveivel, megoldásaival. Így volt ez nem csak az érvénytelenséggel kapcsolatos PK véleményeknél,³ de az elővásárlási joggal, fedezetelvonással, hibás teljesítéssel kapcsolatos PK véleményeknél is. A legjobb példa erre mégis az érvénytelenség jogkövetkezményeiről szóló 1/2010.(VI. 28.) PK vélemény, amely egyebek között – a PK 32. számú állásfoglalás meghaladottá nyilvánítása mellett – kimondta, hogy az eredeti állapot helyreállítása csak természetben történhet, továbbá leszögezte, hogy a régi Ptk. tételes jogi szabályai nem képezik akadályát annak, hogy a bírói gyakorlat a régi Ptk. alkalmazásában is a jogalap nélküli gazdagodás elvére támaszkodva ítélje meg az érvénytelenség jogkövetkezményeit. A Kúria Polgári Kollégiuma tehát – felismerve, hogy nem szerencsés, ha a még szükségképpen hosszú évekig egymás mellett párhuzamosan alkalmazásra kerülő két kódex bírói gyakorlata egymástól teljesen függetlenül alakul – tudatosan törekedett arra, hogy a régi (hatályos) Ptk. bírói gyakorlata lehetőség szerint *konvergáljon az új Ptk. szemléletéhez*.⁴

Visszakanyarodva a szerződés érvénytelenségének új Ptk.-beli szabályozásához (Hatodik Könyv VI. Cím) a bevezetőben még mindenképpen kiemelés érdemel, hogy az új kódex e jogintézmény szabályozásánál is didaktikus, logikus rendszert követ: a semmisségre és megtámadhatóságra vonatkozó szabályokat követik az egyes érvénytelenségi okok, majd pedig külön fejezetben az érvénytelenség jogkövetkezményei. E rövid tanulmány is ezt a *hármasszerkezetet* követi.

II.

Semmisség és megtámadhatóság

Az új Ptk. az érvénytelenséget gyűjtőfogalomként használja, a semmis, valamint az eredményesen megtámadott szerződéseket értve ez alatt. Sem a régi Ptk., sem az új Kódex nem tartalmazza az érvénytelenség

normatív fogalmát. A 6:108. § (1) bekezdés első mondata azonban mégis megfogalmazza az érvénytelenség lényegét, amikor kimondja, hogy: „Az érvénytelen szerződésre jogosultságot alapítani és a szerződés teljesítését követelni nem lehet.” Az érvénytelenség lényege ugyanis az, hogy az ilyen szerződés – törvény által meghatározott valamely okból – *nem alkalmas a felek által célzott joghatás elérésére*, mert a jog nem biztosít lehetőséget a szerződésből származó jogok és kötelezettségek bírósági úton való kikényszeríthetőségére. Az érvénytelenség kategóriája létrejött szerződést feltételez, ez a szerződés azonban a szerződési akarat, a szerződési nyilatkozat, illetve a szerződési tartalom hibájából nem hoz létre kötelezettséget a szolgáltatás teljesítésére és jogosultságot a szolgáltatás követelésére, vagyis az ilyen ügyletnek nincs kötelelem-keletkeztető hatása (Szladits szavaival: az érvénytelen szerződés „nem alapít kötelmet”). A célzott joghatás beálltának törvény általi kizártsága a szerződési szabadság, a magánautonómia korlátját jelenti és egyben ilyen értelemben egyfajta polgári jogi szankcióként is felfogható. Az érvénytelenség lényege azonban nem merül ki a létrejött szerződés bírói úton való kikényszeríthetőségének a megtagadásában, hanem ahhoz hozzátartoznak az érvénytelenség jogkövetkezményeire vonatkozó szabályok is. A jog ugyanis a részben vagy egészben teljesített érvénytelen jogviszonyok rendezéséhez már nyújt bírói segítséget. Az érvénytelenség a szerződés keletkezési folyamatához kapcsolódó jogintézmény: nem más, mint *a szerződés megkötésénél felmerülő hiba*. A szerződéskötést követően bekövetkező körülmények már nem eredményezhetnek érvénytelenséget. Az érvénytelenségre vonatkozó Ptk. szabályok kogensek, pontosabban imperatívák, hiszen nem a szerződés tartalmára, nem a felek jogaira és kötelezettségeire vonatkozó, hanem az adott jogintézmény lényegét adó szabályokról van szó.

Az új Ptk. fenntartja a semmis és a megtámadható szerződések közötti megkülönböztetést, amelynek elvi alapja – a törvényjavaslat indokolása szerint – továbbra is az adott szituációban védeni kívánt jogi érdek jellege és relevanciája. A semmisség jogi jellegére vonatkozó szabályok az e téren meglehetősen szűkszavú régi Ptk.-hoz képest jelentősen korszerűsödtek, kibővültek, anélkül azonban, hogy ez tartalmi változást jelentene a kialakult bírói gyakorlathoz képest. Az új kódex

3 1/2005. (VI. 15.) PK vélemény a semmisségi ok hivatalbóli észlelése kapcsán követendő eljárásról; 1/2010.(VI. 28.) PK vélemény az érvénytelenség jogkövetkezményeiről; 2/2010. (VI. 28.) PK vélemény az érvénytelenségi perekben felmerülő egyes eljárásjogi kérdésekről.

4 A Kúria Polgári Kollégiumának vezetőjeként ezek után nem kis meglepetéssel szembesültem Vékás professzor úrnak – éppen az érvénytelenségi PK vélemények kapcsán az új Ptk. Kommentárjában (a Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal Complex 2013. 579.) kifejtett – azon nézetével, amely szerint a kollégiumi vélemény nem tekinthető jogállami iránymutatási eszköznek. Szerinte ezek a vélemények spekulatív alapon készülnek, megmerevíthetők az új törvény értelmezését, ezért az új Ptk. hatálybalépése után azokat nem szabad iránymutatónak tekinteni, hanem azokra legfeljebb csak úgy szabad hivatkozni, mint egy jogirodalmi álláspontra. Mivel Vékás professzor úr ezt a nézetét az új Polgári Törvénykönyvről szóló tanulmányosorozat bevezető tanulmányában is megismételte (Jogtudományi Közlöny 2013. május 37–38.) úgy gondolom, hogy e tanulmányosorozat a legalkalmasabb hely arra, hogy e nézettel vitába szálljak. A kollégiumi vélemény törvényen alapuló eszköze a jogalkalmazás egysége biztosításának, hiszen a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény 27. §-ának (1) bekezdése „A bíróságok feladatai az ítélezés egységének biztosítása érdekében” című fejezetben szabályozza azt. A Kúria Polgári Kollégiumának véleményei nem spekulatív alapon, konkrét ügyektől elvonatkoztatva kerülnek meghozatalra, hanem éppen ellenkezőleg konkrét bírósági határozatok sokaságában felmerült elvi kérdésekben

ugyanis tételesen is megfogalmazza a semmisség több, a bírói gyakorlatban eddig is érvényesült jellemzőjét. Így a Ptk. kimondja a semmisség ex tunc hatályát, valamint azt, hogy a szerződés semmisségét a bíróság hivatalból észleli. Az már jó egy évtizede egyértelmű a bírói gyakorlatban, hogy a semmis szerződés esetén a bíróság hivatalból csak a semmisség megállapítására szorítkozhat, a jogkövetkezmények hivatalból alkalmazására nem kerülhet sor. A hivatalból alkalmazott jogkövetkezmény csak annyi lehet, hogy a felek által célzott joghatás nem érhető el, tehát a bíróság az érvénytelen szerződés alapján előterjesztett igényt mint alaptalant elutasítja.⁵ Az új kódex nem vette át a régi (hatályos) Ptk.-ból azt a tételt, hogy a semmisségre „bárki határidő nélkül hivatkozhat”, hanem ehelyett – összhangban az évtizedek óta töretlen bírói gyakorlattal – arról rendelkezik, hogy a szerződés semmisségére az hivatkozhat és szerződés semmisségével kapcsolatos peres eljárást az indíthat, akinek ehhez jogi érdeke fűződik, vagy akit erre törvény feljogosít [6:88. § (3) bekezdés].⁶ A határidő nélküliségre való utalás elmaradása ellenére változatlanul érvényesül azonban a semmisség azon jellegzetessége, hogy a semmisségre időhatár nélkül lehet hivatkozni, és a semmisség megállapítása iránt pert is időbeli korlát nélkül lehet indítani, továbbá a semmisséget a bíróság is időhatár nélkül észlelheti. Az ipso iure fennálló semmisségnek azt az általános jogkövetkezményét tehát, hogy a semmis szerződésre nem lehet jogosultságot alapítani, és annak alapján nem lehet teljesítést követelni, továbbra is határidő nélkül lehet levonni, az időbeli korlátozottság (elévülési és elbirtoklás határai) csak az érvénytelenség további jogkövetkezményeinek az alkalmazásánál érvényesül [6:108. § (1) bekezdés második mondata]. Összességében tehát megállapítható, hogy a szövegezésbeli változások ellenére a *semmisség jogi jellegét meghatározó elvi tételek* (ipso iure bekövetkezés, időhatár nélküliség, ex tunc hatály, bíróság általi hivatalból észlelés, valamint az, hogy a semmisség megállapításához külön eljárásra nincs szükség) az új Ptk.-ban is változatlanul érvényesülnek, így az ezzel kapcsolatban kialakult bírói gyakorlaton sincs indok változtatni.

Érdemben is változtak viszont a megtámadási jog gyakorlására vonatkozó szabályok. A Ptk. egyértelművé teszi, hogy a megtámadási jogot akár a másik

félhez intézett jognyilatkozattal és ennek eredménytelensége esetén keresetindítással, akár közvetlenül a bíróság előtt lehet gyakorolni. Elhagyja tehát az új törvény azt a régi Ptk.-beli követelményt, amely szerint a megtámadást a másik féllel írásban kell közölni, és annak eredménytelensége esetén haladéktalanul bírósághoz kell fordulni. Ez összhangban áll a bírói gyakorlattal, amely jelenleg is mellőzhetőnek tekinti a másik fél felszólítását, ha a perindítás egy éven belül megtörténik. A megtámadás alakszerűtlensége azonban csak főszabályként érvényesül, mert ott, ahol maga a szerződés írásbeli formához kötött, a megtámadási jog csak írásbeli jognyilatkozattal gyakorolható a 6:6. § (2) bekezdés szabálya folytán.

A megtámadást a Ptk. továbbra is egyéves elévülési határidőn belül teszi lehetővé, a megtámadási határidő számítására vonatkozó szabályok azonban jelentősen megváltoztak. A megtámadási határidőt ugyanis *egyesen a szerződés megkötésétől* kell majd számítani. Ez a dogmatikailag vitathatatlanul helyes változtatás adott esetben azzal a gyakorlati következménnyel fog járni, hogy a megtámadási határidő az eddighez képest *lerövidül*. Egy példán érzékeltetve: míg a régi Ptk. alapján a tévedés, megtévesztés felismerésétől számított egy éven belül van lehetőség a megtámadásra, addig az új Ptk. szabályai szerint a felismeréskor fog megszűnni az egyéves határidő elévülésének a nyugvása, és azt követően a 6:24. § (2) bekezdés alapján – feltéve, hogy az egy év már eltelt vagy abból három hónapnál kevesebb van hátra – már csak három hónap fog rendelkezésre állni a bíróság előtti megtámadásra.

III.

Az érvénytelenségi okok

Az egyes érvénytelenségi okokat a Ptk. – eltérően a hatályos kódextól – didaktikus hármas csoportosításban tárgyalja: a szerződési akarat hibája (ide tartozik a tévedés, megtévesztés, jogellenes fenyegetés és a színlelt szerződés), a szerződési jognyilatkozat hibája (alaki hiba) és a célzott joghatás hibája (ide tartozik a XVIII. fejezetben tárgyalt többi érvénytelenségi ok).⁷

A Ptk. lényeges változtatásokat is tartalmaz az ér-

adnak nagyon alapos előkészítő munka után (pl. az érvénytelenséggel kapcsolatos 2010. évi PK véleményeket előző évben egy több száz ügyet átfogó országos vizsgálat előzte meg) iránymutatást. A kollégiumi véleménynek nincs kötelező ereje, így a tapasztalatok szerint az nem merevíti le a bírói gyakorlatot, nem ellentétes a bírói függetlenséggel, hanem éppen ellenkezőleg az alsóbb szintű bíróságok kifejezetten igénylik az ilyen jellegű iránymutatásokat. A Kúria kollégiumi véleménye a jogegységi eszköztár meghatározó eleme, és így nem tekinthető egyszerűen jogirodalmi álláspontnak. Az eddig megalkotásra került PK vélemények értelemszerűen a hatályos (rég) Ptk. alapján elbírálandó ügyekben irányadóak. A Kúria Polgári Kollégiuma azonban felül fogja vizsgálni a korábbi iránymutatásait abból a szempontból, hogy azok közül melyek azok, amelyek az új Ptk. mellett is alkalmazhatóak, tehát amelyekre az új Ptk. alapján elbírálandó ügyekben is hivatkozni lehet.

⁵ A bíróság semmisséggel kapcsolatos hivatalból eljárásával kapcsolatban lásd a BH. 2005. évi 5. számában a Civilisztikai Kollégium-vezetők Országos Értekezletének Emlékeztetőjét, valamint a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 1/2005. (VI. 15.) PK véleményét, továbbá a 2/2010. (VI. 28.) PK vélemény 4/a. pontját.

⁶ Ilyen feljogosító rendelkezés magában a Ptk.-ban a 6:88. § (4) bekezdés, valamint a 6:105. § (1) bekezdés és a 6:106. § (1) és (2) bekezdése.

⁷ A Ptk. XVIII. fejezete nem szabályozza teljes körűen az érvénytelenségi okokat, hiszen ilyen okokkal a Ptk.-ban máshol is találkozhatunk (pl. az akarathibák körébe tartozó, cselekvőképtelenségen, illetve a cselekvőképesség részleges korlátozásán alapuló semmisségi eseteket a Második Könyv tartalmazza) és más törvényekben is találhatunk érvénytelenségi okokat (csak példaként említjük a Cstv. 40. §-ában szabályozott megtámadási lehetőséget).

vénytelenségi okokkal kapcsolatban, amelyek közül a legfontosabbak a következők:

A tévedés megtámadási oknál (6:90. §) a kódex megfogalmazza, hogy a tévedés akkor vonatkozik lényeges körülményre, ha annak ismeretében a fél nem, vagy más tartalommal kötötte volna meg a szerződést. Elhagyja a Ptk. a jogi kérdésben való tévedésre vonatkozó – feleslegesnek és bonyolultnak ítélt – külön szabályozást. Új szabállyal kizárja a törvény a tévedés miatti megtámadás jogát akkor, ha a fél a tévedését felismerhette, vagy annak kockázatát vállalta (pl. szerencseelemet tartalmazó szerződés, spekulatív ügyletek).

Az alaki hibát, mint érvénytelenségi okot a Ptk. nem a XVIII. fejezetben deklarálja, hanem ez már a kötetmi közös szabályok között elhelyezkedő jognyilatkozati szabályokból [6:6. § (1) bekezdés] következik. A 6:94. § (1) bekezdés már csak a teljesítés elfogadásának az alaki hibát orvosló hatását, valamint a főszabály alóli kivételeket szabályozza. A teljesítés érvénytelenséget orvosló hatásának főszabálykénti kimondásával a Ptk. a gyakorlat részéről – különösen a gazdasági forgalom szerződéseinél, valamint a tartós jogviszonyoknál – régóta felmerülő jogos igényt elégti ki.

Már az új Ptk. koncepciója is célul tűzte ki a *tilos szerződések* „mainál árnyaltabb szabályozását”, ami meg is valósult az új kódex 6:95. §-ában. A 6:95. § első mondata – a régi Ptk. 200. § (2) bekezdés első mondatával szó szerint egyezően – semmisnek minősíti a jogszabályba ütköző szerződést, kivéve ha ahhoz a jogszabály más jogkövetkezményt fűz. Az új második mondat szerint: „Más jogkövetkezmény mellett is semmis a szerződés akkor, ha a jogszabály ezt külön kimondja, vagy ha a jogszabály célja a szerződéssel elérni kívánt joghatás megtiltása.” Ha a tömör törvényi szabályozás tényleges tartalmát akarjuk kibontani, célszerű különbséget tenni polgári jogi szabályba, illetve más jogági szabályba való ütközés között. A kógens vagy imperatív polgári jogi szabályba ütköző szerződés főszabályként semmis kivéve, ha az adott norma azt tartalmazza, hogy a kógens vagy imperatív rendelkezés megsértésének milyen „más”, vagyis az érvénytelenség helyett alkalmazandó jogkövetkezménye van. Az érvénytelenség helyett alkalmazandó más jogkövetkezmény lehet pl. az, ha a szerződés kötelező tartalmi elemét meghatározó kógens rendelkezés válik a szerződés tartalmává [6:60. § (1) bekezdés]. Annak sincs akadálya, hogy a Ptk. vagy más polgári jogi szabály a jogsértéshez az érvénytelenség mellett írjon elő további szankciót.⁸

A jogszabályba ütköző szerződések körén belül dif-

ferenciált megközelítést, beható mérlegelést igényel annak megítélése, hogy a nem polgári jogi, hanem más jogági – főként közigazgatási jogi, pénzügyi jogi, büntetőjogi – szabályoknak a megsértése az adott jogág által alkalmazott szankció mellett egyúttal a polgári jogi szerződés érvénytelenségét is eredményezi-e. A más jogági szankciók ugyanis nem a szerződés érvényességére kívánnak hatni. Ezért a más jogágak kötelező szabályait sértő szerződés a polgári jog szempontjából akkor érvénytelen, ha a más jogági szabály kifejezetten kimondja, hogy az adott jogi norma megsértése egyúttal a szerződés érvénytelenségét is okozza [6:95. § második mondat első fordulata]. Ilyen kifejezett rendelkezés hiányában csak az adott jogszabály céljának az értelmezésével lehet megállapítani, hogy az – a más jogági szankció mellett – a szerződés érvényességét sem kívánta megengedni, vagyis célja a „szerződéssel elérni kívánt joghatás megtiltása” volt [6:95. § második mondat második fordulata].

A feltűnő értékaránytalanság miatti megtámadás (6:98. §) feltételrendszere az új kódexben kiegészül egy szubjektív kritériummal: nem támadhatja meg a szerződést az, aki a feltűnő értékaránytalanságot felismerhette, vagy annak kockázatát vállalta. Megjegyzendő, hogy a PK 267. számú állásfoglaláson alapuló bírói gyakorlat már eddig sem találta alaposnak a megtámadást akkor, ha a felet súlyos gondatlanság terhelte a valós forgalmi érték felderítésével kapcsolatban, valamint kizártnak tartotta a feltűnő értékaránytalanságra alapított megtámadást szerencseelemet tartalmazó szerződéseknel (pl. tartási, gondozási szerződés) valamint amikor az ellenszolgáltatás licitálás eredményeként alakult ki (pl. versenytárgyalás, árverés).

Új rendelkezés a Ptk.-ban a 6:98. § (2) bekezdése, amely szerint a feltűnő aránytalanságra alapított megtámadási jogot a felek – fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés kivételével – a szerződésben kizárhatják. A törvényjavaslat indokolása ezt a rendelkezést tartalmilag azzal magyarázza, hogy a piac szereplőinek azért indokolt ezt a lehetőséget biztosítani, mert „a szerződéses szolgáltatások értékegyensúlyának mérése és megállapítása piaci viszonyok között sok bizonytalanságot és értékelési elemet hordozó mérlegeléssel jár”. Jogalkotás – technikailag pedig azért kellett ezt a lehetőséget külön kifejezett rendelkezéssel kimondani, mert a megtámadási jog – akárcsak az érvénytelenség többi szabálya eltérést nem engedő norma, vagyis attól eltérni csak akkor lehet, ha azt a törvény külön megengedi. Az eltérés lehetősége nem vonatkozik a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésekre, amely körben marad a megtámadási jogot biztosító norma kógens jellege.

⁸ Jó példa erre a tisztességtelen piaci magatartás és versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény (Tptv.) 11. §-ának (3) bekezdése, amely szerint azokat a jogkövetkezményeket, amelyeket a törvény a gazdasági versenyt korlátozó megállapodásra vonatkozó tilalom megszegéséhez fűz, együttesen kell alkalmazni a Ptk.-ban a jogszabályba ütköző szerződésre előírt jogkövetkezményekkel.

Hosszú jogirodalmi vitának⁹ és joggyakorlatbeli bizonytalanságnak¹⁰ vetett véget az új Ptk. azzal, hogy adósvédelmi megfontolásból kimondta a *fiduciárius hitelbiztosítékok semmisségét*, vagyis semmisnek minősítette azt a kikötést, ami pénzkövetelés biztosítása céljából tulajdonjog, más jog vagy követelés átruházására, vételi jog alapítására irányul (6:99. §). Az új Ptk. megoldása egyértelműen helyeselhető, mert a fiduciárius hitelbiztosítékok alkalmazása a gyakorlatban nagyon sok visszaélésre, az adós illetve az adós többi hitelezője érdekeinek a védelmét szolgáló szabályok megkerülésére adott alkalmat. Az új Ptk. a zálogjogot tekinti alapvető dologi hitelbiztosítéknak, amelynek a megújított szabályozása – a jogalkotói szándék szerint – mind az adósok, mind a hitelezők érdekeit kiegyensúlyozottan figyelembe veszi. Ha az új kódex megengedte volna a fiduciárius hitelbiztosítékok alkalmazását, ezzel éppen ezeknek a kógens zálogjogi szabályoknak a megkerülésére adott volna lehetőséget.

A 6:99. § a semmisség alóli kivételként jelöli meg a pénzügyi biztosítékokról szóló irányelvben meghatározott biztosítéki megállapodásokat. Ez a pénzügyi biztosítékokról szóló megállapodásokról szóló 2002. június 6-i 2002/47. EK Európai Parlamenti és Tanácsi irányelv. A Ptk. 8:6. § h) pont utal is rá, hogy a törvény megfelel ezen irányelvnek. Az irányelv 1. cikk e) pontjából megállapíthatóan a természetes személyek nem esnek az irányelv személyi hatálya alá, így 6:99. § szerinti semmisség vonatkozik minden olyan pénzkövetelés biztosítása céljából tulajdonjog, más jog vagy követelés átruházására, vételi jog alapítására irányuló szerződésre, amelynél az egyik vagy mindkét fél természetes személy.

Új rendelkezés a kódexben az, amely semmisnek nyilvánítja a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés olyan kikötését, amely a fogyasztó jogait megállapító törvényi rendelkezésektől a fogyasztó hátrányára eltér (6:100. §). Ez a rendelkezés tehát a fogyasztóvédelmi magánjogi szabályok egyoldalú kógenciáját deklarálja. A 6:101. § pedig a fogyasztó joglemondó nyilatkozatának a semmisségét mondja ki. A Ptk. nem veszi át a „fogyasztói szerződés” régi Ptk.-ban alkalmazott kategóriáját, hanem helyette a *„fogyasztó és vállalkozás közötti” szerződésről* rendelkezik minden olyan esetben, ahol a fogyasztót védeni kívánja. Érdekes, hogy miközben törvényszövegben a Ptk. – a 6:114. § (2) bekezdés kivételével – nem használja a „fogyasztói szerződés” fogalmat, addig § címekben megjelenik ez a kifejezés (6:103. §, 6:104.

§). Azzal, hogy a Ptk. mellőzi a „fogyasztói szerződés” fogalom használatát, kifejezésre kívánja juttatni, hogy itt nem valamiféle önálló szerződéstípusról van szó (szemben az európai közösségi joggal, ahol a fogyasztói szerződések konkrét szerződésekre vonatkoznak). A „fogyasztó” és a „vállalkozás” fogalmait a 8:1. § 3. és 4. pontjaiba foglalt értelmező rendelkezések adják meg. A Ptk. fogyasztó fogalma eltér a régi Ptk. ugyanezen fogalmától, mert fogyasztó kizárólag csak természetes személy lehet. Ez összhangban áll a uniós irányelvekben használt fogyasztó fogalommal (lásd legutóbb a 2011/83. EU irányelv 2. cikk 1. pontját).¹¹ Bekerültek a kódexbe a 18/1995.(II. 5.) Korm. rendeletben szabályozott „fekete”, illetve „szürke” listák, vagyis azon feltételeknek a felsorolása, amelyek a fogyasztó és vállalkozás közötti szerződésben feltétlenül, illetve az ellenkező bizonyításáig (vélelmezetten) tisztességtelennek minősülnek (6:104. §). A kódexbe emelte a jogalkotó a közérdekű keresetindításra jogosult szervek korszerűsített felsorolását is, ami jelenleg az 1978. évi 2. tvr. (Ptké. II) 5. §-ában található.

Az új kódex változatlanul semmisnek tekinti a *lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződést* [6:107. § (1) bekezdés], ami csak azért érdemel említést, mert egészen a legutolsó szövegváltozatig úgy volt, hogy a Ptk. nem fogja fenntartani a régi Ptk.-nak ezt a szabályát, hanem az eredeti lehetetlenséget is szerződésszegésnek, a teljesítés lehetetlenné válásának fogja tekinteni. E mögött az a megfontolás húzódott volna meg, hogy a szerződéskötéskor fennálló lehetetlenség miatt nem célszerű a semmisség szankciójával megfojtani a jogviszonyt, hiszen a szerződés megkötése és a teljesítés közötti időben a lehetetlenség oka adott esetben kiküszöbölhető, vagy megszüntethető.¹² A jogalkotó végül mégsem ezt az utat választotta, nyilván a fizikai vagy jogi okból eleve orvosolhatatlan lehetetlenség eseteire gondolva. Azt a bírói gyakorlatban már kialakult tételt azonban kimondja a törvény, hogy: „A szolgáltatás nem lehetetlen azért, mert a kötelezett a szerződés megkötésekor nem rendelkezik a szolgáltatás tárgyával.” [107. § (1) bekezdés második mondat]. A Legfelsőbb Bíróság gyakorlatából (EBH 1999.96., EBH 2003.867.) megállapíthatóan e jogszabályhely megszövegezése akkor lett volna igazán precíz, ha nem csak a vonatkozó indokolás, hanem maga a törvényszöveg fogalmazna úgy, hogy a szolgáltatás nem lehetetlen „önmagában” azért, mert a kötelezett a szerződés megkötésekor nem rendelkezik a szolgáltatás tárgyával. Vannak ugyanis olyan esetek, amikor a

9 A jogirodalmi vita során főként a Gazdaság és Jogban (1998/3., 1998/6., 1998/10., 2002/3., 2004/4., 2004/12., 2005/3., 2007/1., 2008/3., 2008/7–8., 2009/2.) valamint a Polgári Jogi Kodifikációban (2000/4., 2004/1–2., 2004/3., 2007/1., 2007/3.) megjelent tanulmányokat teljes terjedelemben tartalmazza a Gárdos Péter által szerkesztett „Tanulmányok a fiduciárius biztosítékok köréből” (HVG-ORÁC 2010.) című kötet.

10 A biztosítéki célú vételi jog érvényességének a bírói gyakorlatban való megítélésével kapcsolatban lásd a BH. 2010. évi 4. számának Fórum rovatában megjelent tájékoztatót.

11 A fogyasztó fogalmával kapcsolatban lásd Vékás Lajos: Az európai közösségi magánjog sajátos alanyáról: a fogyasztó fogalmáról című tanulmányát: Európai Jog 2002. 5.

szolgáltatás tárgyának a megszerzése eleve jogilag teljes bizonyossággal kizárt, amikor is a szerződés mégis semmis.

IV. Az érvénytelenség jogkövetkezményeinek új rendszere

1. Az érvénytelenségi jogkövetkezmények – régi Ptk.-tól eltérő – rendszere és dogmatikai szemlélete az új Ptk.-ban

Az új Ptk. változtat az érvénytelenségi jogkövetkezmények régi Ptk.-beli rendszerén. Az új kódexben az elsődleges jogkövetkezmény az érvénytelen szerződés visszamenő hatállyal történő bírósági érvényessé nyilvánítása (amelyre akkor is sor kerülhet, ha az érvénytelenség oka már megszűnt). Új rendelkezés az érvényessé válás a felek akaratából (választásuk szerint *ex tunc* vagy *ex nunc* hatállyal). Az érvényessé nyilvánítás (érvényessé válás) mellett az érvénytelenség másik elsődleges jogkövetkezménye az eredeti állapot helyreállítása, amelyre azonban csak természetben kerülhet sor, értékbeli megtérítés útján nem. Ha sem érvényessé nyilvánításra (érvényessé válásra), sem eredeti állapot helyreállítására nem kerülhet sor, akkor a bíróság elrendeli az ellenszolgáltatás nélkül maradt szolgáltatás ellenértékének pénzbeli megtérítését. Az új kódex külön rendelkezik az érvénytelen szerződéshez kapcsolódó járulékos igényekről (hasznok, kamatok, károk). Az új Ptk. rendszerében megszűnik a határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítás – dogmatikailag sokat vitatott – lehetősége és nem marad fenn az állam javára marasztalás magánjog logikájától idegen és már amúgy sem élő jogintézménye sem.

A régi Ptk. és az új kódex között nem egyszerűen csak az alkalmazható érvénytelenségi jogkövetkezmények rendszerében van különbség, hanem e mögött két egymástól koncepcionálisan eltérő dogmatikai felfogás húzódik meg. A régi Ptk. eredetileg az eredeti állapot helyreállítását tekintette alapvető érvénytelenségi jogkövetkezménynek, ami egy dologi jogi szemletű felfogás, hiszen a restitúciós igények alapvetően tulajdoni természetűek. A régi Ptk. még a hatályossá, illetve érvényessé nyilvánításnál is az érvénytelen szerződés alapján történt vagyonmozgások visszarendezését tartja szem előtt, amit jól mutat a 237. § (2) bekezdés utolsó mondatának a szóhasználata is, amennyiben az esetleg ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás „visszatérítéséről” beszél. Ezzel szemben az új kódex szemlélete visszatér a jogalap nélküli gazdagodás elvé-

hez. Az alapgondolat az, hogy a felek jogviszonyát a bíróság a „szaldó elv”, a „végigható szinallagma” követelménye alapján rendezze. Az érvénytelenség jogkövetkezményei levonásánál a bíróságnak ismételtelen meg kell teremtenie a felek szolgáltatásainak és ellenszolgáltatásainak azt az egyensúlyát, amely a szerződéskötéskor is fennállt. A bíróságnak arra kell törekednie, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeinek rendezése során egyik fél se kerüljön a másikkal szemben aránytalanul kedvezőbb, illetve méltánytalanul súlyosabb vagyoni helyzetbe, más szóval meg kell akadályozni bármelyik fél jogalap nélküli gazdagodását.¹³

2. Az érvénytelenség általános joghatása

Az érvénytelenség általános joghatása az, hogy az ilyen ügyletre nem lehet jogot alapítani, az ilyen szerződést nem lehet bírósági úton kikényszeríteni [6:108. § (1) bekezdés első mondat]. Ez az a joghatás, amit semmisség esetén a bíróságnak hivatalból kell alkalmaznia, megtámadhatóság esetén azonban ez az általános jogkövetkezmény is csak akkor alkalmazható, ha az arra jogosult a szerződést eredményesen megtámadta. Az érvénytelenség további jogkövetkezményeit – mind semmisség, mind megtámadhatóság esetén – a bíróság csak a fél erre irányuló kérelme alapján, az elévülés illetve elbirtoklás korlátai között alkalmazza [6:108. § (1) bekezdés második mondata].

A bírói gyakorlat használja a szerződés érvénytelenségének a „megállapítása” iránti *per* kifejezést, amely azonban az esetek többségében nem valódi megállapítási kereset, hiszen a felperes szerződő fél általában az érvénytelenség jogkövetkezményeinek a levonását is kéri. A 6:108. § (2) bekezdése azonban lehetőséget biztosít a félnek arra, hogy a szerződés érvénytelenségének megállapítását anélkül is kérhesse a bíróságtól, hogy az érvénytelenség következményeinek alkalmazását kérné. Ez a szabály *lex specialis*ként kivételt tesz a megállapítási kereset Pp. 123. §-ában meghatározott azon feltétele alól, amely szerint megállapításra irányuló kereseti kérelemnek csak akkor van helye, ha a felperes teljesítést nem követelhet. Ezzel azonos tartalmú szabályt a jogalkotó a régi Ptk.-ba is beiktatott [239/A. § (1) bekezdés].¹⁴ A jogalkotói elgondolás szerint jogos igénye a feleknek, hogy a bíróságtól kérhessék kizárólag az érvénytelenség megállapítását is, azt követően pedig az érvénytelen szerződéssel kapcsolatos elszámolási vitájukat – éppen a jó üzleti vagy egyéb kapcsolatuk megőrzése érdekében – peren kívül, békésen rendezhessék. A hatályos Ptk.-ba is beiktatott

¹² Lásd ezzel kapcsolatban a Szakértői Javaslat fejtegetését (Complex 2008. 780.).

¹³ Ezek a gondolatok jelennek meg már a Legfelsőbb Bíróság 1/2010.(VI. 28.) PK véleményének 8. pontjában is.

¹⁴ A 2012. évi LI. törvény 1. §-ával beiktatott 239/A. § (1) bekezdése.

tatott szabály eddigi gyakorlata azonban azt mutatja, hogy a jószándékú rendelkezés nem kívánt eredményre is vezethet. Az ún. „devizahiteles” perekben a felperes adósok gyakorta csak az érvénytelenség megállapítását kérik, az alperes bank pedig nem kéri viszontkeresettel az érvénytelenség jogkövetkezményeinek a levonását, hiszen álláspontja szerint a szerződés érvényes. Ha ilyen esetben a bíróság a keresetnek helyt adva megállapítja a szerződés érvénytelenségét, olyan helyzet áll elő, hogy az adósnak – az érvénytelenség általános joghatása folytán – nem kell tovább fizetnie a törlesztő részleteket, és a hitelező bank csak külön perben érheti el, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeként az adós köteles legyen a felvett és még nem törlesztett kölcsönösszeg (és kamatai) megfizetésére.

3. Érvényessé nyilvánítás a bíróság által

Bár a szerződés érvényessé nyilvánítása 1978. március 1. óta a régi Ptk.-ban is egyenrangú jogkövetkezmény az eredeti állapot helyreállításával, az új Ptk. már az érvényessé nyilvánítás elsődlegességét juttatja kifejezésre azzal, hogy sorrendben is az eredeti állapot helyreállítását (6:112. §) megelőzően szabályozza mind a bíróság általi érvényessé nyilvánítást (6:110. §), mind pedig a szerződés felek akaratából történő érvényessé válását (6:111. §). Különösen az üzleti élet szerződéseinél lehet célszerűbb megoldás az eredeti állapot helyreállításánál az, ha a bíróság inkább megszabadítja az egyébként jól működő szerződést az érvénytelenségi hibájától és érvényessé nyilvánítja azt. Olyan esetben, amikor elvileg mindkét jogkövetkezmény alkalmazható, a bíróság mérlegelési jogkörébe tartozik az, hogy melyik jogkövetkezményt választja. Az érvényessé nyilvánítás a bíróság *ex tunc hatályú, konstitutív döntése*, amelynek során a bíróság alakítóan nyúl bele a felek szerződésébe, lényegében módosíthatja azt. (Ez azonban nem azonos a bírósági szerződésmódosítással, hiszen az érvénytelenségi oknak a szerződés megkötésekor kell fennállnia, nem utóbb bekövetkezett körülményről van szó.) Az érvényessé nyilvánítás során a szerződés módosításának a joga az érdeksérelem kiküszöbölése érdekében illeti meg a bíróságot, amiből egyértelműen következik, hogy az egyik fél érdeksérelmének a megszüntetése nem történhet olyan módon, hogy az a másik félnek okozzon érdeksérelmet, illetve, hogy a bíróság nem nyilváníthatja olyan tartalommal érvényessé a szerződést, amilyen tartalommal a felek azt meg sem kötötték volna.

A fél szerződési akarata az érvényessé nyilvánítás során nem pótolható. Az új Ptk. már tételes szabállyal is a bíróság érvényessé nyilvánító jogkörébe vonja – a régi Ptk. által nem szabályozott – azt az esetet, amikor az érvénytelenség oka utóbb megszűnt. Megjegyzendő, hogy a bírói gyakorlat eddig is az érvényessé nyilvánítás esetkörébe vonta az „*érvényessé válás*” (*konvalidálódás*) eseteit is.

4. Érvényessé válás a felek akaratából

A régi Ptk. nem rendelkezett az „érvényessé válás” azon esetéről sem, amikor a felek maguk hárítják el az érvénytelenség okát. Az új kódex azonban már külön §-ban (6:111. §) szabályozza azokat az eseteket, amikor az érvénytelenség oka a felek akaratából szűnik meg, mert a felek azt utóbb kiküszöbölik, vagy az érvénytelenségi ok más okból való megszűnése esetén a felek a szerződési akaratukat megerősítik.¹⁵ A törvény mindkét esetkörben *aktív magatartást* követel meg a felektől. A szerződésnek a felek akaratából történő érvényessé válása is főszabályként *ex tunc* hatályú, a törvény azonban azt is lehetővé teszi, hogy a felek abban állapodjanak meg, hogy csak a jövőre nézve kiküszöbölik ki az érvénytelenségi okot.

5. Az eredeti állapot helyreállítása

A régi Ptk. eredetileg az eredeti állapot helyreállítása alatt csak a természetben történő *in integrum* restitútiót értette, és az utólagos irreverzibilitás eseteit a határozathozatalig történő hatályossá nyilvánítás körébe tartozónak tekintette. A Legfelsőbb Bíróság azonban az 1962-ben megalkotott és – átszámolás következtében – PK. 32. szám alatt közismertté vált állásfoglalásával kiszélesítette az eredeti állapot helyreállításának alkalmazási körét az értékben történő helyreállításra is. Az új kódex most visszatért a régi Ptk. eredeti felfogásához azáltal, hogy csak a nyújtott dologszolgáltatások természetbeni visszatérítését tekintve eredeti állapot helyreállításának.¹⁶

A nyújtott szolgáltatások természetben történő visszatérítésének mindkét fél részéről, vagyis *kölcsönösen* kell megtörténnie. Ebből következően csak az a fél követelheti eredményesen a neki visszajáró szolgáltatást, aki a maga részéről is képes és kész az általa nyújtott szolgáltatás visszatérítésére. Az érvénytelenség jogkövetkezményeinek levonására főszabályként csak az *elévülés és az elbirtoklás határai között* kerülhet sor

¹⁵ Az „érvényessé válás” (konvalidálódás) szabályainak a kódexbe való bekerülésére nagy hatással volt Darázs Lénárd: „Az „érvényessé válás” jogintézményének szükségességéről a polgári jogban” Magyar Jog 2009. 8.

¹⁶ Mivel az eredeti állapot értékbeni helyreállításának lehetősége nem a régi Ptk. szövegén, hanem csak a PK.32. számú állásfoglaláson alapult, a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma – már az új Ptk. készülő szabályozásának az ismeretében – az 1/2010. (VI. 28.) PK véleményével meghaladtatta nyilvánította a PK. 32. számú állásfoglalást és kimondta, hogy az eredeti állapot helyreállítása csak természetben történhet.

[6:108. § (1) bekezdés második mondat]. Mivel ez az időbeli lehetőség a restitúciós igények eltérő jogi jellegéből (a dologszolgáltatás visszatérítésére vonatkozó igény el nem évülő tulajdoni igény, amelynek csak az elbirtoklás szab gátat; a pénzzolgáltatás visszatérítése iránti igény viszont elévülő kötelmi pénzkövetelés) következően különböző, a visszatérítés kölcsönösségéhez a törvénynek kivételt kellett tennie a főszabály alól annak kimondásával, hogy: a visszatérítési kötelezettség az elévülési vagy az elbirtoklási idő elteltétől függetlenül terheli az eredeti állapot helyreállítását kérő felet [6:112. § (1) bekezdés második mondat].¹⁷ Az eredeti állapot helyreállítása során is megjelenik a *jogalap nélküli gazdagodás elve*, vagyis az a követelmény, hogy a bíróság ennek során gondoskodjon a szolgáltatások eredeti értékegyensúlyának a fenntartásáról, megakadályozva ezzel bármelyik fél jogalap nélküli gazdagodását [6:112. § (2) bekezdés].

6. Az alaptalan gazdagodás pénzbeli megtérítése

Az új kódex nem vette át a régi Ptk.-ból a szerződés határozathozatalig terjedő időre történő hatályossá nyilvánításának a jogintézményét (a törvényjavaslat indokolása szerint megszüntetve ezzel az e jogintézményhez kapcsolódó fogalmi ellentmondást és jogalkalmazási nehézségeket) és helyette az alaptalan gazdagodás pénzbeli megtérítéséről rendelkezik (6:113. §), vagyis a jogalap nélküli gazdagodás elvére támaszkodva rendezi az érvénytelen szerződés alanyainak a helyzetét, a bekövetkezett vagyonmozgások elszámolását. E jogkövetkezmény alkalmazására akkor kerülhet sor, ha a szerződés nem nyilvánítható érvényessé és a szerződéskötés előtt fennállt helyzet természetben történő visszaállítására sincs lehetőség, vagy az valamelyik fél lényeges jogos érdekét sértené. Az ellenszolgáltatás nélkül maradt szolgáltatás ellenértéke pénzbeli megtérítésének a szükségessége akkor merül fel, ha a szerződés alapján az *egyik fél már teljesített, az ellenszolgáltatás teljesítésére azonban még nem került sor*. A pénzbeli megtérítés indoka ugyanis az, hogy ennek hiányában a fél jogalap nélkül gazdagodna, ami akkor áll fenn, ha az egyik fél a saját szolgáltatását még nem (vagy csak részben) teljesítette, miközben a másik fél már teljesített. Ha a felek az érvénytelen szerződés alapján kölcsönösen teljesítettek, és sem az eredeti állapot helyreállítására, sem a szerződés érvényessé nyilvánítására nincs mód, akkor az érvénytelenség megállapításán túlmenően a bíróságnak nincs miről rendelkeznie, hiszen – egyenértékű szolgáltatásokat feltételezve – nincs ellenszolgáltatás nélkül álló szolgáltatás.

Speciális szabállyal rendezi az új Ptk. azt a helyzetet, amikor a fél a megkapott (nála levő) szolgáltatástól a másik (a szolgáltatást nyújtó) félnek felróhatóan esik el. A szabály lényege, hogy az a fél, aki a megkapott szolgáltatást olyan okból nem tudja visszatéríteni (attól olyan okból esett el), amiért a másik fél felelős, ettől még visszakövetelheti a saját teljesítését, ha pedig ő még nem teljesítette a saját szolgáltatását, erre nem is lesz köteles [6:113. § (2) bekezdés].

7. A részleges érvénytelenség

Az új Ptk. „az érvénytelenség jogkövetkezményei” című fejezetben tárgyalja a részleges érvénytelenség (6:114. §) kérdését, kifejezésre juttatva ezzel, hogy voltaképpen maga a részleges érvénytelenség is *egy sui generis érvénytelenségi jogkövetkezmény*. A régi Ptk. szabályozásával egyezően az új kódexben is a főszabály az, hogy a szerződésnek csak az a része lesz érvénytelen, amely részre az érvénytelenségi ok vonatkozik, az egész szerződés pedig csak akkor dől meg, ha feltehető, hogy a felek azt az érvénytelen rész nélkül nem köötték volna meg. A részleges érvénytelenség jogkövetkezménye az, hogy a szerződés e részéhez (rendelkezéséhez, kikötéséhez) nem fűződik joghatás, a részleges érvénytelenség megállapításával azt a bíróság mintegy „kimetszi” a szerződésből. Ha pedig az érvénytelen rész alapján már teljesítésre is sor került (pl. több osztható szolgáltatás egyikére vonatkozó részleges érvénytelenség) akkor a szerződésnek erre a részére alkalmazni kell az érvénytelenség jogkövetkezményeit (tehát pl. sor kerülhet eredeti állapot helyreállítására, illetve az alaptalan gazdagodás pénzbeli megtérítésére).

8. Járulékos igények érvénytelen szerződés esetén

Az új Ptk. az érvénytelen szerződéshez kapcsolódó valamely *többlettényálláson* alapuló járulékos – vagyis a visszatérítendő főszolgáltatásokon kívüli, de azokhoz kapcsolódó – igények rendezésére a vonatkozó anyagi jogi jogintézmények alkalmazását írja elő (6:115. §). Így a hasznok és kamatok megtérítésére a felek a jogalap nélküli birtoklás, illetve jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint kötelesek,¹⁸ míg az érvénytelen szerződés megkötésével a másik félnek okozott károkat a szerződésen kívüli okozott károkért való felelősség szabályai szerint kell megtéríteni. Az érvénytelen szerződést kötő feleknek a szerződés érvényességében bízva szerződést kötő jóhiszemű harmadik személy-

¹⁷ Az új Ptk. idézett rendelkezésében megfogalmazott elvet a Legfelsőbb Bíróság a régi Ptk. alkalmazásában is irányadónak mondta ki az 1/2010. (VI. 28.) PK. vélemény 4. pontjában.

¹⁸ A kamat és a használati díj elszámolásával kapcsolatban a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiuma által az 1/2010. (VI. 28.) PK. vélemény 9. és 10. pontjaiban adott iránymutatás álláspontom szerint az új Ptk. alapján elbírálandó ügyekben is irányadónak tekinthető.

nek okozott károkért fennálló felelősségét pedig az új törvény a régi Ptk.-val [238. § (2) bekezdés] tartalmilag azonos módon szabályozza.

V.

Az érvénytelen szerződés elhatárolása a nemlétező és a hatálytalan szerződéstől

1. A nemlétező szerződés és jogkövetkezményei

Az új Ptk. csak az érvénytelenség és a hatálytalan-ság kategóriáival foglalkozik, a nemlétező szerződésre – hasonlóan a régi Ptk.-hoz – nem tartalmaz rendelkezést. A 6:63. § (1) bekezdés értelmében a szerződés a felek akaratának kölcsönös és egybehangzó kifejezésével jön létre. Létrejött szerződésről tehát akkor beszélhetünk, ha a felek között a lényeges és a bármelyikük által lényegesnek minősített kérdésekben megállapodás, vagyis konszenzus van. A létrejött szerződés aztán lehet érvényes és érvénytelen, az érvényes szerződés pedig a felek viszonylatában lehet hatályos és hatálytalan, harmadik személyek felé pedig relatíve hatálytalan. Ha viszont a szerződő felek között hiányzik a konszenzus, vagyis a felek nem állapodtak meg a lényeges, vagy bármelyikük által lényegesnek minősített kérdésekben, akkor a szerződés nem jön létre. Ekkor beszélünk *nemlétező szerződésről, disszenzusról*.

A nemlétező szerződés bírói gyakorlatban előforduló esetkörei közül az egyik az *álképviselő által kötött szerződés*. Az új Ptk. 6:14. §-a – szemben a régi Ptk. 221. § nem egyértelmű szövegével – már egyértelművé teszi, hogy az álképviselő nyilatkozata a vele szerződő fél felé – a képviselt szerződési akaratának a hiányában – semmiféle joghatás kiváltására sem alkalmas: konszenzus hiányában a szerződés nem jön létre. Az álképviselő által kötött szerződés tehát nem érvénytelen, hanem létre sem jött szerződés, ami érvénytelen az az álképviselő jognyilatkozata.

A nemlétező szerződés másik tipikus esetköre a gyakorlatban az, amikor az egyik félnek (többnyire az eladónak) nincs valós szerződési akarat, mert a tudta nélkül, de a nevében eljárva valaki más kötötte meg a szerződést (pl. hamis személyi igazolvánnyal, aláírását hamisítva adják el a természetes személy ingatlanát). Ilyenkor nem álképviselőről van szó, hiszen a turpis személy nem képviselőnek adja ki magát, hanem a szerződő félnek. Gyakori eset, hogy a turpis személy azonnal tovább is adja az ingatlant harmadik személynek, aki esetleg jóhiszemű további szerző. Ilyen esetben az eredeti tulajdonos a rei vindicatio igényét törlési perben érvényesítheti, akár a közvetlen szerzővel, akár a további szerzőkkel szemben. A törlési per indíthatósága szempontjából nincs különbség nemlétező vagy érvénytelen szerződés között, mert a törlési per alapja a bejegyzés érvénytelensége, amely mö-

gött mind a szerződés érvénytelensége, mind pedig létre nem jötte meghúzódhat.

A régi Ptk. 215. §-ának (1) bekezdése szerint, ha a szerződés létrejöttéhez harmadik személy beleegyezése vagy hatósági jóváhagyás szükséges, ennek megtörténteig a szerződés nem jön létre. Az új Ptk. 6:118. §-a azonban – magáévá téve a jogtudomány álláspontját – már egyértelművé teszi, hogy harmadik személy jogszabály által megkívánt beleegyezését, vagy jogszabály által előírt hatósági jóváhagyásnak a hiánya nem a szerződés létrejöttét, hanem a *hatálytalanságát* érinti, hiszen valójában a szerződő felek között megvan a konszenzus, csak a szerződés még „*nem befejezett*”.

A gyakorlatban sokáig érvényesült az a felfogás, amely szerint a nemlétező és az érvénytelen szerződés jogkövetkezményei között nincs gyakorlati különbség. A Legfelsőbb Bíróság még 2000-ben is hozott olyan nem publikált döntést, amely kimondta, hogy: „a létre nem jött szerződés esetében az érvénytelenség jogkövetkezményeit kell alkalmazni”. A BH 2001. 168. számon közzétett döntés indokolása szerint pedig: „A semmis szerződés és a létre nem jött szerződés között a jogkövetkezmények levonása tekintetében az ítélkezési gyakorlat nem tesz különbséget, mind a semmisség okából érvénytelen szerződés, mind pedig a nemlétező szerződés következménye az eredeti állapot helyreállítása”. Dogmatikai alapon ezzel szemben azt kell mondanunk, hogy a nemlétező szerződés esetében az érvénytelenség jogkövetkezményeinek az alkalmazására nem kerülhet sor, hiszen a szerződés tényállása sem valósult meg. Pontosabban: nemlétező szerződés alapján történt vagyonmozgás esetén csak akkor alkalmazhatók az érvénytelenség jogkövetkezményei, ha a törvény kifejezetten így rendelkezik [mint pl. a régi Ptk. 215. § (3) bekezdés]. Ahogy azt az EBH 2004. 1146. számú döntés leszögezte „a nemlétező szerződésből eredő elszámolásra a jogalap nélküli gazdagodás és a jogalap nélküli birtoklás szabályait kell megfelelően alkalmazni”. A nemlétező szerződés alapján tulajdon-jog változás nem következhet be, így a tulajdonos rei vindicatio igényével élhet a jogalap nélküli birtokossal szemben. Ha mégis történt ingatlan-nyilvántartási átvezetés, illetőleg továbbértékesítés, akkor a közvetlen jogszerzővel, illetve a további szerzőkkel szemben a törlési per szabályai szerint érvényesíthet igényt az eredeti tulajdonos. Nemlétező szerződés alapján bekövetkezett vagyonmozgás jogkövetkezményeként tehát nem eredeti állapot helyreállítására kerül sor, hanem a teljesített dologszolgáltatás visszarendezésének az alapja a *rei vindicatio*, a *jogalap nélküli birtoklás* valamint az, hogy *jogalap nélküli gazdagodás* címén is elsődlegesen a vagyoni előnyt természetben kell visszatéríteni. A határozott dogmatikai különbség ellenére a nemlétező és az érvénytelen szerződés jogkövetkezményei közötti gyakorlati különbség már nem ilyen éles, különösen, ha azt is figyelembe vesszük, hogy az új Kódex már az érvénytelenség jogkövetkezményeit is a jogalap nélküli gazdagodás elve alapján szabályozza.

2. A hatálytalan szerződés és jogkövetkezményei

A szerződés hatályának, hatálytalanságának a kérdése csak már érvényesen létrejött szerződéseknél értelmezhető fogalmak. Dogmatikailag meg kell különböztetni a szerződés időbeli hatályát-hatálytalanságát és az ún. „személyi” vagy „relatív” hatálytalanságot. Az *időbeli hatálytalanság* fogalma azt fejezi ki, hogy az érvényesen létrejött szerződéshez vagy még nem, vagy már nem fűződik joghatás. A feltétel és az időhatározás (6:116-117. §-ok), valamint a beleegyezéstől vagy jóváhagyástól függő szerződés (6:118. §) a szerződés időbeli hatályához kapcsolódó jogintézmények. Az ún. „személyi” vagy „relatív” *hatálytalanságról* pedig akkor beszélünk, ha a szerződés nem csak érvényes, hanem a szerződő felek viszonyában hatályos is, mivel azonban harmadik személy jogát, jogilag védett érdekét valamilyen szempontból sérti, így vele szemben (az ő „irányában”) hatálytalan. Tipikusan ilyen a fedezetelvonó szerződés (6:120. §).

A 2006-ban társadalmi-szakmai vitára, majd tárgyegeztesre bocsátott Ptk. Javaslat, végül pedig a hatályba nem lépett 2009. évi CXX. törvény 5:93. § (2) bekezdése szerint: „A hatálytalan szerződés alapján történt teljesítéseket a felek között a jogalap nélküli gazdagodás és a jogalap nélküli birtoklás szabályai szerint kell elszámolni.” E normaszöveghez érdemi indokolás nem kapcsolódott. Időközben a Szakértői Javaslat e kérdésben „konceptiót váltott” és abban, valamint a Ptk. 6:119. §-ában a hatálytalan szerződés joghatása generálisan, vagyis a hatálytalanság valamennyi esetére (be nem állt, illetve megszűnt hatály, beleegyezés, illetve jóváhagyás hiánya) *azonos az érvénytelenség jogkövetkezményeivel*. A 6:108. § (1) bekezdés első mondata szerint az érvénytelenség általános joghatása az, hogy a szerződés teljesítését nem lehet követelni, és ugyanezt a joghatást fűzi a hatálytalan szerződéshez a 6:119. § (1) bekezdése.

Ha a hatálytalan szerződés alapján teljesítés is történt a 6:119. § (2) bekezdés ugyancsak az érvénytelenség jogkövetkezményeit (XIX. fejezet) rendeli „*megfelelően*” alkalmazni. A „megfelelően” való alkalmazás álláspontunk szerint nagyobb mozgásteret, szélesebb mérlegelési lehetőséget biztosít a bíró számára a bekövetkezett vagyonomozgások visszarendezése, illetve elszámolása során, így szükség esetén akár a jogalap nélküli birtoklás és a jogalap nélküli gazdagodás szabályait – de legalábbis elveit – is alkalmazhatja, különösen a hatálytalan szerződéshez is kapcsolódható járulékos igények esetén.

Megjegyzendő, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeinek az alkalmazását illetően sem a Szakértői Javaslat indokolása, sem a Ptk. törvényjavaslatának indokolása nem tartalmaz érdemi indokolást, de ez a megoldás nyilvánvalóan következik abból a körülményből, hogy a polgári jog a szerződő felek közötti vagyontelődásokat csak akkor ismeri el, ha a szerződés érvényesen létrejött és egyben hatályos is. Mivel joghatás sem az érvénytelen, sem a végleg hatálytalan szerződéshez nem fűzödhet, így mind az érvénytelen szerződés, mind az érvényes, de nem hatályos szerződés alapján történt teljesítések jogkövetkezménye szükségképpen ugyanaz kell, hogy legyen. A régi Ptk. 215. § (3) bekezdése is az érvénytelenség jogkövetkezményeinek az alkalmazását írta elő beleegyezés, illetve jóváhagyás hiánya esetére (igaz, hogy dogmatikailag tévesen nem hatálytalan, hanem létre nem jött szerződésnek tekintve ezt az esetet). A hatálytalan szerződés 6:119. § szerinti joghatása nem irányadó a relatív hatálytalanság eseteire, mert ez a jogszabályhely csak a szerződő felek egymás közötti viszonyában rendezi a hatálytalanság jogkövetkezményeit. A relatív hatálytalanság egyes eseteinél a törvény mindig speciális szabályokkal rendezi, hogy a harmadik személy irányában mi a relatív hatálytalanság jogkövetkezménye [lásd pl. fedezetelvonásnál a 6:120. § (3) bekezdését].